INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN O'QUVCHILARNING IJTIMOIY-KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI

Do'schanova Sarajon Yo'ldoshevna
Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22912872

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari va texnologik imkoniyatlari yoritilgan. Ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalar o'quvchining tengdoshlari va pedagoglar bilan muloqotga kirishishi, o'z fikrini ifodalashi, suhbatdoshini tinglashi, savol berishi, yordam so'rashi, jamoaviy faoliyatda ishtirok etishi hamda turli ijtimoiy vaziyatlarda adekvat kommunikativ qarorlar qabul qilishi bilan bog'liq ko'nikmalar majmui sifatida talqin etilgan. Tadqiqotda inklyuziv ta'limning shaxsga yo'naltirilgan, differensial, kommunikativ, faoliyatga yo'naltirilgan va hamkorlikka asoslangan yondashuvlari integratsiyalashgan holda qo'llanilishi asoslangan. Shuningdek, "Moslashuv – Muloqot – Hamkorlik – O'zini ifodalash – Ijtimoiy faollik" ketma-ketligi asosida pedagogik texnologiya modeli ishlab chiqilgan. Unda kommunikativ treninglar, rolli o'yinlar, vaziyatli topshiriqlar, tengdoshlar bilan hamkorlik, kichik guruhlarda ishlash, multimodal resurslar va refleksiv mashqlardan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, alohida ta'lim ehtiyojlari, ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalar, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy moslashuv, hamkorlik, muloqot, pedagogik texnologiya, tengdoshlar, refleksiya.

Kirish

Bugungi kunda ta'limning asosiy vazifalaridan biri barcha o'quvchilar uchun ta'lim olish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatlarini yaratishdan iborat. Ayniqsa, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga samarali integratsiya qilishda ularning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim faqat o'quvchini umumiy sinfga joylashtirish jarayoni emas, balki uning ta'lim jarayonida teng huquqli ishtirok etishini ta'minlovchi pedagogik, psixologik va ijtimoiy shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. UNESCO inklyuziv ta'limda o'quvchilarning xilma-xilligini hisobga olish, ta'limdagi to'siqlarni kamaytirish va barcha o'quvchilarning ishtirokini ta'minlash muhimligini ta'kidlaydi.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan ularning tengdoshlari bilan muloqot qila olishi, o'z ehtiyojlarini ifodalashi, pedagogdan yordam so'rashi, jamoaviy topshiriqlarda ishtirok etishi va ijtimoiy vaziyatlarga moslasha olishiga bog'liq.

Shu sababli inklyuziv ta'lim sharoitida ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishning ilmiy asoslangan pedagogik texnologiyasini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-metodik muammolardan biridir.

Ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarning pedagogik mohiyati

Ijtimoiy-kommunikativ ko'nikma o'quvchining ijtimoiy muhitda boshqa insonlar bilan maqsadga muvofiq va samarali muloqot qilishiga imkon beradigan amaliy harakatlar tizimidir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Mazkur ko'nikmalar quyidagi faoliyatlarni qamrab oladi:
suhbatni boshlash;
suhbatdoshni tinglash;
savol berish;
savolga javob berish;
o'z fikrini ifodalash;
his-tuyg'ularini kommunikativ jihatdan ifodalash;
yordam so'rash;
yordam ko'rsatish;
kelishuvga erishish;
guruh faoliyatida ishtirok etish;
nizoli vaziyatlarda muloqot orqali yechim izlash;
ijtimoiy qoidalarni tushunish va ularga amal qilish.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun ushbu ko'nikmalarni shakllantirishda standart kommunikativ topshiriqlardan tashqari individual imkoniyatlarga moslashtirilgan usullardan foydalanish zarur.

Masalan, ayrim o'quvchilar uchun og'zaki muloqot asosiy vosita bo'lsa, boshqalari uchun vizual belgilar, piktogrammalar, yozma topshiriqlar, imo-ishoralar yoki boshqa muqobil kommunikatsiya vositalari samarali bo'lishi mumkin.

Shuning uchun pedagogik texnologiya yagona qolipga emas, balki "individual ehtiyoj – moslashtirilgan kommunikatsiya – amaliy faoliyat – refleksiya" tamoyiliga asoslanishi lozim.

Ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarning tarkibiy komponentlari

Tadqiqot doirasida ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni beshta asosiy komponent asosida tavsiflash mumkin.

Komponent	Mazmuni	Asosiy ko'rsatkich
Motivatsion	Muloqot qilishga ehtiyoj va qiziqish	Muloqotga faol kirishish
Kognitiv	Muloqot qoidalari va ijtimoiy vaziyatlarni anglash	Vaziyatni tushunish
Kommunikativ	Fikrni ifodalash, tinglash, savol-javob	Samarali muloqot
Hamkorlik faoliyati	Tengdoshlar bilan birgalikda faoliyat yuritish	Guruh ishida ishtirok
Refleksiv	O'z kommunikativ faoliyatini tahlil qilish	O'zini baholash

Ushbu komponentlarning integratsiyasi o'quvchining nafaqat kommunikativ, balki ijtimoiy faolligini ham oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik texnologiyaning maqsadi

Pedagogik texnologiyaning asosiy maqsadi — inklyuziv ta'lim sharoitida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning tengdoshlari va pedagoglar bilan samarali muloqot qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, o'z fikrini mustaqil ifodalash va ijtimoiy vaziyatlarda faol ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

Texnologiyaning vazifalari:

O'quvchilarning muloqotga bo'lgan motivatsiyasini rivojlantirish.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ijtimoiy vaziyatlarni anglash ko‘nikmasini shakllantirish.
Kommunikativ faoliyatning amaliy usullarini o‘rgatish.
Tengdoshlar bilan hamkorlikni kuchaytirish.
O‘z fikrini erkin ifodalash imkoniyatlarini kengaytirish.
Mustaqil kommunikativ qaror qabul qilishni rivojlantirish.
O‘quvchining refleksiv faoliyatini shakllantirish.
“Moslashuv – Muloqot – Hamkorlik – O‘zini ifodalash – Ijtimoiy faollik” pedagogik texnologiyasi
Taklif etilayotgan texnologiya besh bosqichdan iborat.
1-bosqich. Moslashuv
Birinchi bosqichda o‘quvchining inklyuziv ta’lim muhitiga kirishishi va sinf jamoasini qabul qilishi ta’minlanadi.
Bu bosqichda:
“Men va mening sinfim”;
“Mening do‘stlarim”;
“Sinfimiz qoidalari”;
“Men nimani yaxshi ko‘raman?”;
“Bir-birimizni taniymiz”
kabi mashqlardan foydalaniladi.
Asosiy maqsad o‘quvchida psixologik xavfsizlik va sinf jamoasiga tegishlilik hissini shakllantirishdir.
2-bosqich. Muloqot
Mazkur bosqichda kommunikativ faoliyatning dastlabki ko‘nikmalari shakllantiriladi.
“Savol ber – javob ol”, “Suhbatni davom ettir”, “Rasmga qarab gapir”, “Mening fikrim”, “Do‘stimni tinglayman” kabi mashqlar qo‘llaniladi.
Pedagog o‘quvchiga tayyor javobni bermaydi, balki kommunikativ vaziyatni mustaqil hal qilish uchun zarur pedagogik ko‘makni taqdim etadi.
3-bosqich. Hamkorlik
Uchinchi bosqichda kommunikatsiya real hamkorlik faoliyati bilan bog‘lanadi.
O‘quvchilar:
kichik guruhlarda;
juftliklarda;
tengdoshlar bilan;
umumiy loyiha asosida
ishlaydilar.
Masalan, “Birgalikda quramiz”, “Umumiy rasm”, “Guruhimiz loyihasi”, “Birgalikda yechamiz” kabi topshiriqlar beriladi.
Bu jarayonda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchi guruhning passiv kuzatuvchisi emas, balki faol ishtirokchisi sifatida namoyon bo‘lishi kerak.
4-bosqich. O‘zini ifodalash
Mazkur bosqichda o‘quvchining shaxsiy fikri, ehtiyoji va munosabatini mustaqil ifodalashiga imkon beriladi.
Masalan:
“Men nimani xohlayman?”

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

"Menga qanday yordam kerak?"
"Men bunga qanday qarayman?"
"Mening tanlovim"
kabi topshiriqlar qo'llanadi.
Ushbu bosqich o'quvchining kommunikativ mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qiladi.
5-bosqich. Ijtimoiy faollik
Yakuniy bosqichda shakllangan kommunikativ ko'nikmalar real ijtimoiy faoliyatga ko'chiriladi.
O'quvchi:
sinf tadbirlarida;
guruh loyihalarida;
ijodiy faoliyatlarda;
jamoaviy o'yinlarda;
maktab tadbirlarida
faol ishtirok etadi.
Natijada kommunikativ ko'nikma oddiy dars faoliyatidan real ijtimoiy xulq-atvorga ko'chiriladi.
Pedagogik texnologiyaning metodik modeli
MAQSAD
↓
Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish
↓
TAMOYILLAR
Shaxsga yo'naltirilganlik → individual yondashuv → differensiallik → hamkorlik → faoliyatga yo'naltirilganlik
↓
BOSQICHLAR
Moslashuv
↓
Muloqot
↓
Hamkorlik
↓
O'zini ifodalash
↓
Ijtimoiy faollik
↓
METODLAR
Rolli o'yin + kommunikativ trening + case-study + tengdoshlar ko'magi + loyiha + muammoli vaziyat + refleksiya
↓
VOSITALAR
Vizual materiallar + piktogrammalar + multimodal resurslar + raqamli vositalar + kommunikativ kartalar

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

↓

NATIJA

Mustaqil muloqot qila oladigan, tengdoshlari bilan hamkorlik qiladigan va ijtimoiy vaziyatlarda faol ishtirok etadigan o‘quvchi.

Pedagogik shart-sharoitlar

Pedagogik texnologiyaning samaradorligini ta’minlash uchun quyidagi shart-sharoitlarni yaratish maqsadga muvofiq:

1. Psixologik xavfsiz muhit

O‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmaydigan, fikrini erkin bildira oladigan muhit yaratiladi.

2. Individual kommunikativ imkoniyatlarni hisobga olish

O‘quvchining nutqiy, kognitiv, sensor va ijtimoiy imkoniyatlariga mos kommunikatsiya vositalari tanlanadi.

3. Tengdoshlar bilan tabiiy muloqot

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchini doimiy ravishda alohida topshiriqlarga ajratish o‘rniga, uni umumiy guruh faoliyatiga jalb qilish ustuvor bo‘ladi.

4. Multimodal kommunikatsiya

Matn, rasm, belgi, audio, video va amaliy harakatlarning kombinatsiyasidan foydalaniladi.

5. Oila–maktab hamkorligi

O‘quvchining maktabdagi kommunikativ rivojlanishi uy sharoitidagi tarbiya va muloqot bilan uzviy bog‘lanadi.

Innovatsion metodlar

Ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishda quyidagi metodlar samarali metodik vosita sifatida qo‘llanishi mumkin:

“Kommunikativ vaziyat” metodi — o‘quvchiga kundalik hayotdan olingan vaziyat taqdim etiladi va undan tegishli muloqot shaklini tanlash so‘raladi.

“Rolli o‘yin” metodi — o‘quvchilar turli ijtimoiy rollarni bajarish orqali muloqot ko‘nikmalarini mashq qiladilar.

“Tengdoshim – mening yordamchim” metodi — tengdoshlar o‘rtasidagi hamkorlikni tashkil etadi.

“Men aytaman – sen tinglaysan” metodi — tinglash va fikrni qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

“Muammoni birgalikda hal qilamiz” metodi — ijtimoiy muammoli vaziyatlarda hamkorlikda qaror qabul qilishni shakllantiradi.

“Refleksiv muloqot” metodi — o‘quvchi dars yoki faoliyat yakunida o‘zining kommunikativ xatti-harakatlarini baholaydi.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish

Mazkur metodikani amaliyotda tekshirish uchun tajriba-sinov ishlarini uch bosqichda tashkil etish mumkin:

Birinchi bosqich — aniqlovchi bosqich

O‘quvchilarning dastlabki ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalari aniqlanadi.

Bunda quyidagi ko‘rsatkichlar o‘rganiladi:

muloqotni boshlash;

suhbatni davom ettirish;

savol berish;

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

javob berish;
tengdosh bilan hamkorlik;
yordam so‘rash;
o‘z fikrini ifodalash;
ijtimoiy vaziyatni tushunish.
Ikkinchi bosqich — shakllantiruvchi bosqich
Taklif etilgan pedagogik texnologiya asosida tizimli mashg‘ulotlar tashkil etiladi.
Mashg‘ulotlarda kommunikativ trening, rolli o‘yinlar, jamoaviy loyihalar, tengdoshlar bilan hamkorlik va refleksiv topshiriqlar muntazam qo‘llaniladi.
Uchinchi bosqich — nazorat bosqichi
Shakllantiruvchi bosqichdan so‘ng o‘quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlar qayta diagnostika qilinadi.
Natijalar boshlang‘ich ko‘rsatkichlar bilan taqqoslanadi.
Baholash mezonlari
Ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalarni uch darajada baholash mumkin.
Past daraja
O‘quvchi muloqotga kirishishda qiynaladi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishda kattalar yordamiga yuqori darajada ehtiyoj sezadi va o‘z fikrini ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladi.
O‘rta daraja
O‘quvchi pedagog yoki tengdoshlar ko‘magida muloqotga kirishadi, guruh topshiriqlarida qat

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining inklyuziv ta’limni tashkil etishga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
4. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017.
5. UNESCO. Welcoming Diversity in the Learning Environment: Teachers’ Handbook for Inclusive Education. – Paris: UNESCO.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. – Paris: UNESCO, 2020.
7. Ainscow M. Developing Inclusive Education Systems: What Are the Levers for Change? Journal of Educational Change.
8. Florian L. The SAGE Handbook of Special Education. – London: SAGE Publications.
9. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education.
10. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Teacher Education for Inclusion. – Odense.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.